

DE LA PASSIÓ DIDOT (1345) A LA PASSIÓ FONDA (1819)

A la memòria de Josep Romeu i Figueras

De la més antiga de les passions dramàtiques catalanes, escrita cap al 1330, se n'han conservat tres fragments de la redacció arcaica (els procedents de Palma de Mallorca i d'Illa, Rosselló) i tot d'altres que en deriven, molt més tardans, localitzats a Vic, a Olot, entre el repertori de les consuetes mallorquines, etc. Però d'aquesta mateixa obra n'hi ha, gairebé sencera, una versió en gascò i llenguadocià, coneguda amb el nom de Passió Didot (París, Biblioteca Nacional, ms. 4232) i que modernament ha estat editada dues vegades (Shepard 1928; Macdonald 1999, amb versió al francès). Recordem que les dues passions més antigues en llengua vulgar són precisament la del manuscrit Didot i la *Passion du Palatinus* (Frank 1970), també del segle XIV, però aquesta darrera té un caire narratiu, sense interès teatral.

L'abundància de manuscrits prova que la tradició passionística catalana és de les més importants d'Europa i permet veure que versos del model primitiu representat per la Passió Didot persisteixen encara en manuscrits rossellonesos dels segles XVIII i XIX, demostrant la força d'una tradició i la lenta evolució de la nostra dramaturgia popular. Però l'extraordinària florida i la intensa tradicionalitat del drama representen un escull per al seu estudi, precisament per la gran varietat de textos que ens n'han pervingut, amb refoses, ampliacions, supressions, etc. Jordi Rubió va deixar escrit una vegada que per poder fer història literària cal prèviament haver fet un inventari de les obres existents i haver-les editat i estudiat. Malauradament, la majoria dels textos passionístics de què parlarem no han estat editats i són de consulta difícil. Per tant, mentre algú no els estudiï en la seva totalitat, els editi i classifiqui, ens movem sovint només per indicis i conjectures. De moment, en aquesta avinentesa edito i anoto una bona colla de fragments d'un model d'una passió rossellonesa vuitcentista, encara no estudiada, i els acaro amb els corresponents de la versió occitana de 1345. Aquesta anàlisi demostra l'existència d'un nucli comú a totes les versions i corrobora la pervivència d'un text passionístic que gaudí d'un llarg i gran reconeixement a Catalunya i a Occitània.

Una mateixa tradició cultural s'expandeix en totes dues llengües. La Passió Didot, copiada per diverses mans, escrita en una barreja de català, gascò i llenguadocià, allu-

nyada dels models francesos, ha atret l'interès i l'atenció de diversos estudiosos. Pel que fa a la qüestió d'en quina llengua va ser escrita la primera versió, la majoria d'erudits catalans són del parer que el text occità documentat per la Passió Didot és la traducció d'una primera versió en català. Els investigadors estrangers, en canvi, no prenen un partit clar en aquesta qüestió, potser en part perquè no coneixen prou les connexions lingüístiques i culturals occitanocatalanes.¹

En ocasió de la publicació de l'edició de Shepard, Josep Sebastià Pons va publicar un article en el qual afirmava:

La publication du ms. Didot me permet d'affirmer, comme je le presentais sans pouvoir en donner des preuves indiscutables, qu'un mystère du XIVe siècle est encore apparent dans le texte des copistes roussillonnais, en particulier dans celui du ms. Roig, de Corbère, habitant Ille (1787), et dans le ms. Fonda, de Corbère (1819)²

Pons reduïa, però, la influència de la Passió Didot als fragments de l'acte del Sant Sopar i del Judici de Jesús:

L'abondance et la fortune des textes catalans semblent bien prouver que le ms. Didot est une version d'un texte catalan. Mais ceci n'est peut-être vrai qu'en partie, pour ce qui concerne la Cène et le Jugement, puisque le fragment de Quadrado correspond aux vers 371-524 et celui d'Ille aux vers 1266-1283 (*Jugement d'Hérode*). (Pons 1935: 391)

La bibliografia sobre aquesta controvèrsia erudita comença a ser una mica abundant. Entre els estudiosos d'aquestes redaccions catalanes de la Passió Didot, destaco els noms de M. Accarie, C. Chabaneau, Alfred Jeanroy, W. P. Shepard, Josep Sebastià Pons, Josep Romeu, Pere Bohigas,³ Josep Massot i Muntaner, Francesc Massip (1987a, 1987b i 1993), etc. Remeto els interessats en aquest punt a la lectura del treball de Josep Romeu «La llegenda de Judes Iscariot en el teatre català i

1. Darrerament, Nadine Henrard ha dedicat un capítol (1998: 42-61) a l'estudi de la *Passion Didot*, la passió més antiga en occità, però tampoc pren posició en la qüestió que ens ocupa.

2. Cf. Pons (1935: 390). En aquest article Pons ja acara alguns fragments de l'anomenada Passió Fonda amb els corresponents de la Passió Didot.

3. Bohigas (1982: 326) afirmava: «És improbable que un rimador negligent fabriqués rimes que transposables a una altra llengua fossin bones. L'existència, doncs, d'un original català recolza en arguments fermes». A propòsit de si algunes rimes funcionen més en català que en occità, quan Shepard edità els versos 182-186 de la Passió Didot, s'adonà que la rima hauria exigit un acabament en *-ada* en el vers núm. 184: «On s'attendrait à une rime en *-ada*. Levy cite dans le *Petit Dictionnaire* un mot, *caminada* 'cheminement', qui conviendrait ici; mais je ne connais pas d'exemple de ce mot» (p. 108). Com veiem, Shepard desconeixia que aquest mot, *caminada*, existeix en català. El primitiu vers podia dir: «E metet vos en caminada». Vegem els versos: «Vos que et de mayre nada / dic heu que no-p movat d'asy / et metet vos el cami / et trobaret pres d'aysi / un castel que mot s'agrada» (v. 182-186).

occità. Assaig de classificació de les Passions dramàtiques catalanes», (Romeu 1994: 98-143) on ressegueix aquesta polèmica a través de les passions dramàtiques catalanes i occitanes, amb abundosa bibliografia. Romeu aventura que la redacció de la primitiva passió catalana és de la segona meitat del segle XIII. El *Planctus d'Ager* (segle XIII) i un vers de *De Tribus Mariis* de Vic (segles XI-XII), de l'escena de la visita del sepulcre, que apareixen també en la Passió Didot, en corroboren la dependència. Segons Romeu: «Cal pensar, en conseqüència, no en la simple possibilitat, ans en la versemblant possibilitat i fins i tot certitud d'un original català que s'hauria estès a Gascunya i al Llenguadoc i que fou adaptat per diversos copistes a llurs dialectes» (Romeu 1994: 103).

Però tots sabem que per cada obra catalana que s'ha traduït a l'occità, n'hi ha deu en què el fenomen ha estat a la inversa.⁴ Aquesta realitat ens obliga a ser cauts sobre la preeminència de la versió catalana sobre l'occitana. Potser la tesi més versemblant és que es tractés d'una obra escrita en occità, la llengua supradialectal del moment, i que més tard s'hagués estès per Catalunya i Occitània, donades les relacions de tota mena que hi havia llavors entre aquests territoris, amb l'existència d'una tradició literària comuna. Com sabem, l'obra dels primers poetes catalans i les primeres mostres de teatre (com ara la *Representació del Centurió* vigatana, copiada el 1445) són escrites en un català occitanitzat. Els fragments de la primitiva passió catalana d'Illa i de Mallorca, del segle XIV, i el breu fragment del davallament provinent de la Catedral de Barcelona (Franck 1951), de la primera meitat del segle XIV, també són escrits en una barreja de català i d'occità.

Crec, doncs, que tots aquests fragments catalans i occitans provenen d'una mateixa obra, probablement escrita en occità, que es devia difondre per canals diversos, encara que, de moment, només posseïm testimonis d'aquesta doble paternitat en alguns fragments de la Cena i la Presa. Ara per ara, és impossible comparar altres parts del drama a causa de la migradesa de textos passionístics del segle XV.

Entre els segles XIV i XVI hi hagué una gran difusió de textos de religiositat popular occitans i catalans. A Catalunya el text occità es devia haver catalanitzat progressivament, com es pot comprovar en els fragments olotins i rossellonesos conservats d'aquesta passió, majoritàriament dels segles XVII a XIX.

Els textos catalans coneguts fins avui que reproduïxen fragments més o menys extensos de la Passió Didot, i que fins i tot n'ofereixen suggestives variants, són:

- a) Dos fragments mallorquins reproduïts per Josep M. Quadrado (1886). En aquest cas els textos conservats reproduïxen un fragment del sopar evangèlic a casa de Simó el Fariseu,

4. Darrerament ha estat publicada una versió occitana de la traducció rossellonesa de la Llegendà Àuria. Vegeu el treball de Monika Tausend (1995).

l'escena on Maria Magdalena renta els peus de Jesús i una part del monòleg on Judes mostra la seva ira per l'ungüent malbaratat.

b) Divuit versos en un registre notarial provinent d'Illa (Rosselló), que es corresponen amb els vv. 1266-1273 de la Passió Didot. Els va donar a conèixer l'erudit rossellonès Pierre Vidal (1888) i contenen un parlament d'Herodes.

c) C. Chabaneau (1885) va identificar els versos 1495-1521 de la Passió Didot amb el plany català de la Verge Maria, *Augats, seyós qui credets Déu lo Payre*.

d) Josep Sebastià Pons (1935) va editar diversos fragments de passions rosselloneses ulteriors, emparentades amb fragments de la Passió Didot. Pons considera que «l'abondance et la fortune des textes catalans semblent bien prouver que le ms. Didot est une version d'un texte catalan» (391).

e) Anna Cornagliotti, va transcriure un fragment provinent de Vic, alguns versos del qual figuren també a la Passió Didot, tal com ha posat en relleu Francesc Massip (1987a).

f) Josep Romeu (1994: 103-104) reportà que els versos 1001-1012 de la Passió Didot s'han conservat en la tercera passió mallorquina del segle XVI i en tres manuscrits passionístics del segle XVIII.

g) Pep Vila (2001) edità una passió olotina, copiada al segle XVII però de tradició medieval, on hi ha més de dos-cents versos que tenen correspondència amb els de la Passió Didot.

Veurem com una família de manuscrits passionístics rossellonesos dels segles XVIII i XIX també conserva encara estrofes i versos que es poden emparentar amb aquesta passió occitana. Els versos d'aquestes obres, especialment els de la Passió Fonda (1819), s'han d'analitzar com a exercicis de traducció i recomposició entre dues llengües i cultures molt properes. Com que en català posseïm fragments passionístics del segle XIV, però, en canvi, no s'ha conservat cap passió catalana del segle XV, la coneixença d'aquests fragments eixampla l'extraordinària tradició de la passió catalana. Ultra aquestes connexions amb la Passió Didot, alguns manuscrits rossellonesos de la passió presenten fragments concordants amb redaccions molt primitives. No és finalitat d'aquest treball, doncs, examinar el contingut d'aquest grup de manuscrits, encara que hi faig algun comentari puntual en el moment d'inventariar-los. Més endavant pensem editar-ne llargs fragments. Si un dia es publiquen aquest grup de passions rosselloneses i les peces mallorquines del Manuscrit Llabrés, mai editades i ben poc conegudes, el treball d'estudi, classificació i evolució de les passions catalanes s'haurà de fer de bell nou. Aquestes obres inèdites obren difícils interrogants sobre la seva recepció i transmissió per l'acció de copistes i adaptadors al llarg de gairebé cinc-cents anys. Al marge dels versos que

coincideixen amb els de la Passió Didot, l'anomenada Passió Fonda, formada per una família de manuscrits, és un text complex, d'una extrema fluïdesa, en el qual s'hi barregen textos desconeguts, fragments emparentats amb la Passió de Cervera, la versió censurada del segle XVII per les noves orientacions del concili de Trento (Biblioteca Nacional de Madrid, ms. 16295), l'*Aucto* de Timoneda, la Passió atribuïda a fra Antoni de Sant Jeroni, la passió setcentista editada a Manresa, etc. Bona part del relat dramàtic ofereix passatges que mostren una nova concepció del drama medieval amb supressions i amplificacions posteriors.

Quan Josep Sebastià Pons va publicar la seva tesi doctoral (1929), hi va incloure un llarg capítol dedicat a l'estudi del drama de la passió, que ell considerava l'obra dramàtica per excel·lència del teatre català de tots els temps, tant pel tema com per la seva difusió. En aquell apartat («Chapitre Premier. Le Cycle de la Passion. *La Tragedia Santa de la Mort y Passió de Christo*»), després d'analitzar diversos textos passionístics manuscrits i impresos que corrien pel Rosselló durant els segles XVII i XVIII, es va fixar en l'anomenat Manuscrit Fonda, que per donació o compra pertanyia a la seva col·lecció particular. Es tracta d'una obra molt extensa, copiada en 1819, que reproduceix el text d'una passió catalana molt arcaica. No és una còpia única, ja que el text d'aquesta passió el reproduïen, almenys essencialment, tres altres manuscrits de segles XVIII i XIX, en aquell moment no tan accessibles com el Manuscrit Fonda, que Pons podia estudiar des del seu despatx.

A. *Tragedia Santa*. Manuscrit 124 de la Biblioteca Municipal de Perpinyà. Manuscrit Jean Roig, 1767: «Fait par moi, Jean Roig et Clarou, de Corbère, habitant Ille» (p. 62). Obra referenciada per Pons amb el número 307 de la seva *Bibliographie Particulière* (Tesi complementària 1929: 78-79).

B. Ms. 46/2 de l'Arxiu Departamental dels Pirineus Orientals: *Llibre de la mort i passió de Christo, Senyor Nostre* (1781). Copiat per Pere Barell, de Tuïr. Aquesta obra incorpora una altre escena molt interessant: «Segueix lo baptisma de Jesuchrist. Los representants són los següents: Geremias, propheta; Zacarias, propheta; Sant Joan Baptista, dos fillols, Jesús y dos fariseus sacerdots» (pàg. 4 i ss.).

C. [Passió]. Segon fascicle d'una obra que presenta un text molt malmès. Segle XVIII. Arxiu Departamental dels Pirineus Orientals, 1J230.

D. *Tragedia d'en Miquel Aujaleu*. Obra de 272 folis numerats, copiada entre 1800 i 1804. El manuscrit pertany a una col·lecció particular i actualment es pot consultar en fotocòpia al Centre de documentació i animació de la cultura catalana de Perpinyà (ms. 45). L'obra conté entre les seves pàgines alguns esbossos, croquis de possibles fons d'escenari.⁵

5. Cf. Creixell (1972). El malaguanyat Lluís Creixell explicava en aquest article que volia fer-ne la transcripció i l'estudi; desconec si va poder dur a terme aquest propòsit.

E. Passió Fonda. Obra descrita per Pons amb el número 310 de la seva *Bibliographie Particulière* (Tesi complementària 1929: 80-83). Manuscrit de 316 pàgines. Actualment aquest manuscrit pertany als hereus de J. S. Pons, als quals regracio que m'hagin autoritzat a fotocopiar-lo.

Les tres obres que designo amb les sigles A, B i C provenen de la regió dels Aps, de les viles de Tuïr i Corbera.

Sobre la peça amb la sigla E, J. S. Pons va deixar escrit:

Cette copie d'Andreu Fonda conserve dans l'ensemble la versification ordinaire des Mystères catalans et français, le vers de huit syllabes à rimes plates (*apariat*) et volontiers masculines, ce qui nous ramène au texte primitif. La *Conversion de la Samaritaine* et les *Adieux de Jésus et de la Vierge* composent deux fragments également remarquables par le mouvement, et malgré quelques redites, par la gradation du style. S'ils n'ont pas été écrits avant le dix-septième siècle, ils relèvent de l'art du seizième. (Pons 1929: 254-255)

En aquell estudi sobre les característiques de la passió rossellonesa, Pons es va fixar que alguns versos d'aquesta obra reproduïen el text de la Passió Didot, que llavors només era coneguda parcialment. Ell mateix afegeix: «La publication prochaine du ms. Didot permettra de mieux fixer l'histoire du théâtre méridional» (Pons 1929: 236). A més del parentiu amb la Passió Didot, va comprovar que guardava algunes analogies amb la passió de Cervera,⁶ amb el *Despedimiento de Christo de su madre*, una obra castellana del segle XVI, editada per Léo Rouanet (1901), i amb la passió catalana setcentista del trinitari Antoni de Sant Jeroni (Pons 1929: 265). Pons també s'adonà de l'arcaisme de l'obra i de la importància que hi pren la figura de la Verge Maria: «Le rôle de la Vierge est très développé dans cette Passion, d'un style généralement archaïque» (Pons 1929: 82).

DESCRIPCIÓ DE LA PASSIÓ FONDA

A la p. 81 de la seva *Bibliographie* (Tesi complementària de 1929) escriu Pons: «Ms. en ma possession». El nom del copista figura en un pergami que recobreix el manuscrit. Primer full: «Actors ho autors de la *Tragèdia Santa de la Mort y Passió de Christo Seynor* (sic) *Nostra, present llibre és estat començat lo quatre avril l'any [1767], dia del diumenge dels rams a Corbera*». Ms. de la família del manuscrit A, de Jean Roig, 1767. No posseïm cap dada sobre la personalitat d'Andreu Fonda, el copista

6. Pons (1929: 240). Es tracta de l'estrofa en què Judes invoca la figura del maligne, abans d'anar a penjar-se (vv. 83-86 de la *Passió de Cervera*).

de l'obra. Només sabem que era aficionat al teatre perquè va deixar copiada una altra peça, aquesta de teatre profà, també pertanyent a la família de Josep Sebastià Pons i que amb Ramon Miró tenim en curs d'edició: *Tragedia o festeix de Affrànio, cavaller noble, y Constantina, princesa de Espanya*, ms. Fonda, 1827 (Pons 1929: 307).

CONTINGUT

Primera guarda: *Actors ho autors / de la tragèdia santa / de la mort y passió / de Christo Senyor / Nostra*.

1. Author la loa. 2. Lo majoral. 3. Caifàs. 4. Sant Pere. 5. Sant Joan. 6. Sant Andreu. 7. Sant Phelip. 8. Sant Barthomeu. 9. Sant Jaume. 10. Sant Thomàs. 11. Sant Matheu. 12. Sant Jaume major. 13. Sant Judas Thadeu. 14. Sant Simon. 15. Jesús. 16. Rabín. 17. Salem. 18. Lixiria. 19. Phison. 20. Roboan. 21. Mignons o àngels. 22. Abdaron. 23. Annàs. 24. Benjamí. 25. Coxo. 26. Cego. 27. Adúltere. 28. Marie. 29. Magdalene. 30. Samaritana. 31. Àngel 1r. 32. Àngel 2n. 33. Judas. 34. Cananeu. 35. Malcos. 36. Mossa. 37. Dimoni. 38. Pilat. 39. Rey Herodes. 40. Escoder o criat. 41. Bari. 42. Xurrero. 43. Farol. 44. Catufa. 45. Centurió. 44-49. Quatre cavalers. 50. Pregoner. 51. Simon Cinereu. 52. Verònica. 53. Marie Jacobi. 54. Marie Salomé. 55. Bon lladre. 56. Mal lladre. 57. Joseph Abarimathia. 58. Nicodemus. 59. Longinos

p. 1. Loa
 p. 8. Altre loa
 p. 20. Comensa la obra
 p. 22. Majoral
 p. 24. Lamentació de Jesús sobre Jerusalem⁷
 p. 48-49. Guariment del paralític i del cec
 p. 58-62. [La dona adúltera]
 p. 62. Ara se deu fer lo penediment de Magdalena
 p. 63. Despediment de Christo Senyor Nostra y de Maria Mare sua.
 p. 65. La Samaritana
 p. 74. [Represa del despediment]
 p. 89. L'àngel: Aquí entra lo àngel ab sinch cartas
 p. 104. Cena y presa de Nostra Senyor
 p. 106. [Sopar a casa de Simon].

7. La Passió Didot no indica una divisió en actes. Shepard (1928: xxxiv-xxxvi) reparteix el misteri en 35 escenes. D'entre aquestes destaco les primeres, totes les quals, a excepció de la «Resurrecció de Llätzer», guarden una similitud temàtica amb les de la passió Fonda: 1. Miracle del cec. 2. Resurrecció de Llätzer. 3. Enviament dels deixebles a Jerusalem. 4. Consell dels jueus. 5. Jesús en el temple de Jerusalem. 6. Episodi de la dona adúltera. 7. Entrada a Jerusalem. 8. Sopar a casa de Simon. 9. Judes i els jueus. 10. Enviament dels apòstols i preparació per a la cena.

- p. 170. Plany de Sant Pere
- p. 177. [Plany de Judas]
- p. 222. [Jesús agenollat davant la Creu]
- p. 230. [Las donas del plany]
- p. 234. [Plany de Sant Joan]
- p. 252. [Planys de Nostra Senyora]
- p. 284. «Acte de la quinta angústia, molt devota y molt contemplativa, sobre lo debaillament de la Creu, entraron (sic) Joseph Abarimatias, Nicodemus ab dos criats, y lo hu portará un llinsol y lo altra un topí d'ungüent, y dirá Nicodemus...»
- p. 312-315. L'acabament de l'obra és copiat de la mà de Josep Pons.
- p. 313. «Ara posaran a Jesús en un llit ben adornat y lo cobriran ab cosa honesta, excepta lo Cap, y après dirà Maria.»
- p. 314. Amb lletra de J. S. Pons: «Datus et finis hujusque tractatus die mensis aprilis 23, 1819. Corbera. Aquesta còpia de la Passió és segurament de l'Andreu Fonda, de Prade, establert a Corbera, y del cual el nom se troba sobre del pergamí. Además, l'Andreu Fonda ha fet una còpia de la Tragèdia o festeix de Ascanio (*sic*), cavaller noble, y Constantina, princesa d'Espanya. / Josep Pons, Illa 1908.»
- p. 315. «Corbera le 6 sbre. 1833»

Si ens fixem en el contingut i en la distribució de la Passió Fonda, ens adonem que, deixant de banda les dues lloes de redacció més tardana que encapçalen el text de la passió, l'obra és formada per misteris breus, encadenats, com els misteris *roergats* del segle xv (cf. Jeanroy & Teulié 1893; Le Merrer 1976). Es tracta d'una obra cíclica, que no presenta la clàssica divisió en actes i encadena diversos episodis, com els de l'expulsió dels mercaders del temple, la curació del paralític i del cec, la dona adúltera, el penediment de la Magdalena. El primitiu drama de la passió té el seu origen en la Resurrecció de Crist, amb la visita de les Maries al Sepulcre, un dels punts essencials de la litúrgia cristiana. En la dramaturgia catalana medieval no abunden els relats que no siguin pròpiament els de la passió i resurrecció. Més endavant les representacions s'ampliaren amb altres episodis de la vida de Crist, que es van dramatitzar i escenificar a dintre i a fora de les esglésies. L'estudiós Ramon Miró (1996: 48-49) ha assenyalat que a Balaguer durant la Setmana Santa de 1475 es feia la «representació del ressuscitament de Llätzer». Segons Eulàlia Duran, editora de la *Passió de Cervera*, al segle xvi, a la capital de la Segarra, en el context de la representació del *Misteri de la Santíssima Passió* de Crist, s'escenificava *Lo convit de Llätzer* (1545), encara que el text no s'hagi conservat. En l'escena de l'«Entrada a Jerusalem» hi trobem també l'expulsió dels mercaders del temple (Duran & Duran 1984: 32). Entre les Consuetes de Mallorca (ms. 1139 de la Biblioteca de Catalunya), pertanyents al cicle de la passió, hi figura la «Consueta del sacrifici de què Abraham volia fer de son fill Isaac»; la «Consueta de la Samaritana»; dues «Consuetes de Llätzer». La consueta mallorquina número 27 s'inicia

amb un col·loqui d'Isaïes, David i Jeremies. En arribar a l'episodi del Davallament (Llabrés 1887-88), la passió Fonda inclou una versió catalana del *Descendimiento de la Cruz*, que és l'*Aucto de la quinta angustia* de Timoneda. No es tracta de la versió literal del text que va editar el llibreter, sinó que hi trobem altres versos i interpolacions que provenen d'una passió del segle XVII, editada per Eduardo Julià Martínez (1929).

Per a l'estudiós Josep Romeu, «aquest auto [de Timoneda] no és més que un aranjament, fet per aquest autor, d'un misteri català, el del Davallament, que retrobem als segles XVII i XVIII formant part de la que anomenem setena passió catalana» (Romeu 1994: 123). Segons Romeu: «la versió catalana⁸ de l'auto és parcialment copiada a la fi dels manuscrits, procedent potser d'un text imprès que degué editar el mateix Timoneda; es tracta de la *Representatió del Davallament de la Creu* que hem indicat en la nostra llista».

La Passió Fonda no és l'única que reproduïx una obra de Timoneda per compendre l'episodi del Davallament. Segons Romeu: «l'indicat manuscrit 26 [de la Biblioteca de Catalunya] ofereix una altra particularitat important, i és que feta abstracció de l'escena a dalt indicada, dels 375 versos de què es compon el Davallament que hi és copiat, 176 versos són traducció literal i 42 més de traducció lliure de conceptes i versos de l'*Aucto de la quinta angustia* de Timoneda» (Romeu 1994: 175). Sorpren de trobar al Rosselló, a l'altra punta del domini lingüístic, una traducció catalana d'una obra castellana de Joan Timoneda. Carmen García, estudiant de l'obra religiosa d'aquest autor valencià, home important perquè elabora models teatrals nous, resumeix així la importància de l'*Auto* dintre del tradicional cicle pasqual hispànic:

Sobre el *Aucto de la Quinta Angustia*, sabemos que resulta ser casi idéntico a otra pieza anónima del mismo título impresa en Burgos por Juan de Juan y Pedro Valpuesta a la vez. [...] Por otra parte, Julià Martínez señala la existencia en el *Códice de Autos Viejos* de un auto intitulado *El descendimiento de la Cruz* que debió ser conocido por Timoneda, ya que el paralelismo entre su obra y la obra anónima queda patente en muchos detalles. De todas formas —señala— la obra de Timoneda gozó de mayor popularidad ya que en el Códice Llabrés aparece no sólo una copia suya, sino también un intento de traducción. [...] Aunque parece, pues, evidente que Timoneda se inspiró en la obra del Códice de Autos Viejos, ello no excluye la posibilidad de que fuera el autor de la versión de Burgos. Si esta hipótesis pudiera confirmarse, el *Aucto de la Quinta Angustia* sería el más antiguo de Timoneda. (García 1984:140)

La Passió Fonda és també molt interessant del del punt de vista lingüístic, malgrat els castellanismes, la grafia un xic afrancesada i els errors de còpia, ja que conserva lèxic i

8. La consuetat mallorquina número 25, que duu per títol: *Del descendimiento de la Cruz*, és en realitat l'*Auto de la Quinta Angustia* de Timoneda, del qual conté també l'inici d'una traducció.

formes verbals d'origen medieval, al costat d'altres reflexos de la llengua popular catalana. També té un gran valor pel detallisme, minuciositat i abundància de les rúbriques que acoten els moviments dels actors a escena. Fixem-nos en aquesta, que enquadra l'episodi de l'entrada a Jerusalem:

Ara anirà Salem y Phison, ab tota la turba, a rèbrer Jesús, los quals faran molta gala ab rams, y altrás estendran capas per terra per ahont té de passar fins que Jesús arriba en lo temple. També eixiran ab alguns mignons fent-i cortesia, cantan[t] y llançant rams i flors. (38)

Una prova de l'arcaisme d'aquesta obra la tenim en aquest breu diàleg, que explica la llegenda dels diners de Judes (Mt 27, 3-10) que recull l'anomenada *Biblia rimada* de Sevilla, un text de la segona meitat del segle XIV: «que preu de sanch era estats / de Jesucrist marturiat. / Un tros de terra los mesquins / n'an comprat hon los pelegrins / fosen en cel loch soterrats / qui morisen en cel regnats». Es tracta de l'episodi en el qual s'explica el destí de les monedes que Judes va rebre per cometre la traïció i que després, una vegada penedit de la seva acció, volia tornar (Izquierdo 1993: 76-79). Els jueus no volen portar al temple els diners de la traïció de Judes i compren un camp per soterrar els pelegrins:

Passió Fonda

ABDARON:

Preu de sang no-s deu posar
en est lloch ny estuyar.⁹

BENJAMÍ

D'estos diners, què ne farem?

CAIFÀS

Un camp de ollers ne comprarem.

ANNÀS

Nosaltres y farem enterrar
los palagrins, sens mes duptar. (p. 179)¹⁰

9. *estuyar*: *estotjar* 'guardar, dipositar'.

10. La versió d'aquest episodi que dona la Passió de Cervera, del segle XVI, és: «ANNÀ: Preu de sanch és, a mi par / que en caixa no deu entrar. // ABRAM: Jo sé molt bé què-n farem: / un camp, senyors, ne comprarem / per los peregrins soterrar; / vegam, senyors, ¿y què us ne par?» (Duran & Duran 1984: 82, vv. 91-96).

CONCORDANCES ENTRE LA PASSIÓ DIDOT I LA PASSIÓ FONDA

De la Passió Didot (1345) a la Passió Fonda (1819)¹¹ hi va un període cronològic de gairebé cinc-cents anys en què el drama de la passió, refós i modificat, ha fet el seu camí ininterrompudament. Des del punt de vista textual i dramàtic és interessantíssim de trobar en la darrera redacció d'una passió rossellonesa, copiada a principis del segle XIX, estrofes i versos, molt deturpats, sobre la detenció i el judici, que són similars o gairebé idèntics amb els primers de la Passió Didot. Si ens fixem en aquests passatges d'una passió del segle XIV, que s'han perpetuat a través dels segles, ens adonem com en més d'una estrofa les noves rimades catalanes i occitanes mantenen la seva identitat, cada versió conserva la seva energia, com si hi hagués un model català paral·lel a un d'occità. De vegades observem rimes imperfectes en català, potser per mala lectura o transcripció d'un model antic molt desgastat, que havia passat per diversos copistes. En d'altres moments de l'obra, els versos corresponents occitans són més dolents i imperfectes que els catalans. Malgrat totes les estructuracions dramàtiques que ha sofert la nostra Passió, cal valorar que alguns fragments d'aquella primitiva i arcaica passió catalana s'hagin pogut conservar fins al primer quart del segle XIX.

En l'obra d'Andreu Fonda no hi figura transcrit el plany anònim de la Verge, de to popular, *Aujats, senyors qui credets Déu lo Paire*. M'hagués estat d'una gran utilitat per poder comparar aquestes dues versions i relacionar-les amb les altres versions catalanes conegudes, estudiades per Ramon Aramon i Amadeu J. Soberanas.

TEXTOS

1. CAIFÀS:
 Mestre, assí tenim de saber
 si vós sou profeta verdader.
 Aquesta dona que assí astà
 en adultery pecat ha.
 Y per aver-la trobada certament
 la avem preza encontinent. (58-59)

«Maeste, vengut r'om denant / [...] esta femna que avem trobada / en adulteri e hen pecat / e que-y a molt lonc tems estat; / [...] que tos cels qu'e mortal pecat / poscam penre ne atrobar» (vv. 266, 271-273 i 276-277). Shepard assenyala (108) que el passatge de la Passió Didot és corromput. La rima del v. 277, *pecat / atrobar*, no funciona. Els versos catalans, malgrat que n'hi ha d'hipermètrics, mantenen unes rimes més regulars.

11. Segueixo l'edició publicada per Shepard.

2. JESÚS:
 Què voleu que·us diga més?
 Qui de vosaltras sens pecat és?
 Y si n'y a algun, serà
 lo que primer ly tirarà. (59)

«E iheu que vo-n fas mandament / que aquel que sera trobat / mes los autres senes pecat, / aquel la feyra tot primer» (vv. 285-288). El darrer vers occità queda penjat.

3. SANT PERE:
 Mestre, per què parlau així?
 Molt gran pezar ne tinch en mi
 quant diheu que fugirem
 y que tot sol vos deixarem.
 Encara que escandalizats,
 sempre astaré al vostre costat.
 Y de cert voldria morir
 y al vostra costat finir. (119-120)

JESÚS:
 Pere, tu dius ta voluntat,
 mes te dich, en veritat,
 que jo saré aquesta nit
 pres, lligat y escarnit. (120)

«Senher, car vos parlat aysi, / tan gran dolor n'ay iheu en mi! / com podet dir que nos fuscam / ne que de vos nos partiscam? / [...] De vos no·m vullh partir, [...] / que ab vos vullh vieure e murir / e pena e turment sofrir» (vv. 795-798, 802 i 805-806).

«Peyre, tu dizes tas voluntat; / mas yo·t dich be per vertat / que iheu seray aquesta nueyt / pres e flagelat e batut» (vv. 807-810). Falla la rima del darrer vers occità, l'estrofa catalana és més regular.

4. SANT PERE:
 Mestre, jo tinch grand pezar
 del que us entench a parlar;
 que en ningun tems vos negaré,
 antes per vos moriré. (120-121)

«Ay mo senher! tant fort m'es greu, / car vos parlat aisy per Dieu / qu'eu nullh tems no·ls reneguaray; / ans, si moret, ab vos muray» (vv. 815-818).

5. JESÚS:
 Pere, deixam tot això estar,
 que lo meu tems se va acostar.
 Anem-nos-ne tots de ací,
 alsau-vos tots, veniu ab mi. (121)

«Ma layhem tot aco estar / noensem d'alsre mays d'anar» (vv. 823-824). En aquest fragment només trobem un vers, el 823, semblant als de la Passió Didot.

6. JESÚS:
 Ojes¹² amich, no ajes por,
 que de ton colp no auràs dolor.
 Lo dolor te vull llevar
 y perfetament curar.

MALCOS:
 Per cert, Senyor, que aveu fet bé,
 que la orella curada he;
 y si no fos per vostra amor
 me auria donat tal dolor
 que, així sabés de esser penjat,¹³
 li aguera llebat lo cap. (157-158)

«Aujhas, amic, no-t dons paor. / Car jha sol no auras dolor / d'aquest treball que sufert as, / car certas ades cobreras / l'aurelha que ades la-t redray» (vv. 967-971).

«Sertas, senher, be avetz fach, / car ades fom en gran plach. / ... s'eieu ne saubes esser penhatz, / be-us dich qu'eu li tolgra lo cap» (vv. 972-973 i 980-981).

7. JESÚS:
 Amich Annàs, així vos respong:
 jo he predicat per tot lo món,
 y pertot ahont jo só anat
 he predicada la veritat.
 Llarch tems podeu aver ohit
 lo que ha la sinagoga he dit,
 y jo los he ben ensenyats¹⁴
 y de ningú me só guardat. (163)

12. *ojes*: 'ou, escolta'.

13. *així sabés...*: 'encara que sabés que m'havien de penjar' (per haver tallat el cap de Pere).

14. La rima falla.

«*Caïfas dis a Jhesu*: Amic, car tu as ben parlat, / te prec que-m digas vertat / e que-m digas tost e breument: / cals sont los teus essenhamens; / de tots decipòls atretal/ me digas tu, si Dieus te sal, / si val tant lo teu regiment / de tu ni d'els tant cum ditz la gent» (vv. 993-1.000). «Lonc temps avetz pogut auzir / so qu'en la sinagoga es dit. / Aquí vos ay mot ensenhatz / e de lunh hom no-m so gardat» (vv. 1005-1008).

8. MALCOS:
 Ó enganyador malvat
 [...]

 que tant mal ajas parlat... (163)

«E co, N'arlot, anueg ausat? / Car folament parlat avetz» (vv. 1013 i 1015).

9. JESÚS:
 Amich, bé fora que jo pagàs
 si algun mal de Déu parlàs;
 però si assò és ben dit,
 com així me has ferit? (164)

«*Jhesus dis asi a Dalfnas*: Ay! be-s tain que o compre iheu, / si ay dit negu mal de Dieu; / mas so que ay dit es ben dig, / amic, e per que m'as ferit?» (vv. 1017-1020).

10. CAIFÀS:
 Digas, què pot ser de tu?
 No vols respondre a ningú?
 Estos te fan mal testimoní,
 jo te miro molt malalcòlich.¹⁵
 Per què no respons al que an dit?
 Jo crech que-t tens per despedit.¹⁶
 Ara respon a mi, si-t plau,¹⁷
 perquè te puch fe[r] prou bé hu mal.» (167)

*Aquí se detura un poch Cayfàs. Jesús callarà,
 y després Caifàs lo conjurarà dient:*

15. Falla la rima; en canvi, a la Passió Didot hi ha la forma *malenconi*, que fa la rima perfecta.

16. *despedit*: en el sentit que es considera perdut (*despedit* és 'donar per perduda definitivament una cosa').

17. Falla la rima; tampoc no és massa correcta a la Passió Didot.

CAIFÀS:

Per lo Déu qu-el¹⁸ cel viu és
y de tot lo món senyor és,
te conjuro¹⁹ que la veritat
me digas sens falsedat:
si tu ets ver fill de Déu.
Respon, profeta galileu. (167-168)

«*Pilat disch a Jhesu*: Senher, com pot esser de tu / que non respondas a negu? / Aquels te fan mal testimoni. / Be fort es plen de malenconi / car no respondes a lor dich, / car es, be say, ben desastrug.²⁰ / Ara respon a mi savals, / que hieu pusc far e be e mal. / Ades te conhur per tos dieus: / digas si es rey dels Juzeus» (vv. 1033-1042).

II. JESÚS:

Senyor pontífice, vós ho dieu,
que jo só lo fill de Déu;
y vos dich en veritat
que lo Fill de l'home assentat
veureu ha la dreta part de Déu,
venint ab los núbols del cel.²¹

*Ara Caifàs se donarà ab la mà sobre lo front
y sobra la taula, dihent:*

CAIFÀS:

Amats barons, tant gran baixessa
ha dita y tan gran badeza²²
aveu tots ben ascoltat
quant fort de my ha blasphemat!
Què vos ne apar de son parlar? (167-168)

ANNÀS:

Digau: «és de mort», sens més duptar.

18. *qu-el*: 'que al'.

19. *conjurar*: «pregar amb instància i en nom d'una cosa sagrada o de molta autoritat» (DCVB). Aquest diccionari documenta el mot amb un exemple extret d'una obra de Llull: «Per Déu te prec e-t conjur que-m digues l'estament de ton bisbe».

20. Falla la rima.

21. Falla la rima.

22. *Badeza*: el ms. 46/2 dels Arxius Departamentals dels Pirineus Orientals consigna *fadesa* 'acció o dita poc assenyada'.

«*Jhesus respon a Pilat*: Aissi es ver senes mentir, / amig, car Dieus t'ò a fag dir; / e dic te ben per veritat / que, can tu seras dampnat, / la jus en enfern estaras, / que el cel m'èsgardaras / sezer al dret costat de Dieu, / cars aquels es lo payre mieu».

«*Roboan dis als autres juzeus*: Osta, baros! ta gran legessa / a dig, e ta granda feressa! / avetz vos autres escotat, / car ayta fort vos a blasmatz? No nos cal humay demandar / testimonis per son penjar. / Digatz vos autre vostre sen. / qu'estay d'est afar ni-s coven?» (vv. 1043-1058)

12. MALCOS:

Segons lo parlar teu,
bé demonstras ser galileu.
Però com vols tu això negar,
que en l'hort ab ell te viu estar? (169)

«*La sirventa dis a sant Pey*: ...Vostre parlar vos mostraria. / Vols dir que no sias dels sieus. / car vos mi semblatz [semblatz?] Galileus?» (vv. 1096-1099).

13. JUDAS:

Lo diable, que me ha tantat
fent-me fer tant grand pecat,
com és vèndrer y trahir jo
lo sang de aquest just y bo.

ANNÀS:

Què se'ns dóna de això,
que-t tinguias per pecadó.
T'u aguessas ben mirat,
si ho feyas de ta voluntat (174)

«*Judas dit als juzeius*: Baros, he tant fort ay pecat! / tan fort me tenc per dezastrat! / certas voleri eser somsit, / car ta sant home ay trazit...» (vv. 1172-1175).

«*Dalfinas dit a Judas*: Amic, tart vos y et pres; guardat;²³ / puy nos avem el reyre nos. / Si avet fayt vostre pecat / ni vostra laha malvestat, / a nos autres que-n's a que far?» (vv. 1183-1187).

14. CAIFÀS:

S[enyo]r, nosaltres vos avem aportat
aquest fals home ho renegat
que destrueix la nostra lley
y destorba lo nostre consell.
Dels jueus rey se anomenà

y de tot lo món veý se fa.
Assò vos dich jo sens mentir.
Volem que·l fassau morir. (185)

«*Ara s'en van los juzieus a Pont Pilat*: Senher, nos t'avem amenat / aquet home fals reneguat, / que destruzira nostra ley / e dit que no vivem a dreyt. / Auzit que hel fazia trastot mal / e dit cauza descuminals,²⁴ / que·s fa apelar rey dels juzieus / e dit que totz lo mon es sieus. / Car el ho dit senes mentir, / nos te dizem que deu murir» (vv. 1214-1224).

15. PILAT:
No trobo causa en est senyor
ni contra d'ell fer tal clamor.
Jo ja veitg y sens mentir
que ningun mal dega suffrir. (190)

«...Qu'eu trobe re en el; / ne no·y trobi per ver a dir / per que deya nulh mal sufrir» (vv. 1245-1247).

16. PILAT:
S[enyo]rs, puix de galileu és,
ha Herodas sia remès.
Perquè ell ten lo poder,
just és fassam tots son voler. (190)

«*Pons Pilat dit a Cayfas*: Puys que de Gualilea hes, / a Herodes lo menat pres, / car el a hen aquet poder; / e het ne fasa a son plazer» (vv. 1255-1258).

17. LO REY HERODES:
Amich, bé sias tu benvingut!,
que Déu te guard y te du salut.
Per cert, molt me sou alegrat
que sias tu assí arriuat. (193)
[...]
Digas-me, no-n²⁵ respodràs?
I quin home antès²⁶ te fas? (194)

24. Rima imperfecta.

25. Millor: «no-m respodràs?».

26. *antès*: enteneu 'entès'.

«*Lo rey Herodes dit a Jhesu*: Amic, be sias tu vengut! / Dieus te quart de mal he t'aiut! / Per tos tems ay auzit comtar / que tu sabes merevilhas far» (vv. 1287-1290). [...] «Diguas, amic, he no respondras? / Per que, home? Que mal te fas?» (vv. 1293-1294).

18. LO REY HERODES:

Dich a vosaltras que-l torneu
ha Pons Pilat, hy li direu
que per mi no perdrà sang,
antas lo faré bastir de blanc. (195)

*Aquí lo vestiran de blanc y lo tornaran lligar com antes.
Y en esser lligat lo entregará a la sinagoga, dient:*

LO REY HERODES:

Anau senyors, Déu bo-n do bé!
Y si vos plau, saludau-mé
a Pons Pilat, y li direu
que-l sentència²⁷ ell mateix. ²⁸ (196)

«*Lo rey Herodes dit a Jhesu*: Per que vos dic que l'en tornets / ho-n fasat aco que vos voldret, / car ja per mi no perdra sanc; / ans lo vestiray de bon blanc».

«*Herodes dit als juzeus*: Anat ab el; Dieus vos don be! / E si-us plat, salutdat lo me, / en Pons Pilat, he diguat li / que me fas sos homs de sus aysi» (vv. 1304-1311).

19. PILAT:

Així donchs, famosa gent,
sabeu que Barrabàs és pres,²⁹
y mareix esser penjat,
que molt bé ho té guanyat.
Costum ja sabeu que és
que tinch de donar un pres
en la Pasqua quiscun any.
Vejam, dels dos, qui-n tindrà guany. (198)
(...)
Si voleu, desliuraré
ha Jesús, que no ha mort,
y a Barrabàs condemnaré
a mort, puix no li farem tort. (199)

«*Pons Pilat dit als judeus*: ...Baraban sabet que es pres, / he deu ades heser penyat / car fort ben ho

27. El ms. 43/2 dóna *sentencie*.

28. Rima errada. El fragment occità presenta unes rimes més aconseguides.

29. Falla la rima.

a afanat. / ·1· home sabet que a mort / que no li avia negun tort! E sabet que costuma es / que yeu vos dey redre ·1· pres / esta festa he cascun an. / Diguat si volet Baraban / laysem anar he a gran tort, / e que Jhesu liurem a mort» (vv. 1327-1337).

20. CAIFÀS:
S[enyor], tots vos demanem
que ha Barrabàs desliureu,
y prengau aqueix renegat
que tant tems nos ha turbats.³⁰ (199)

«Senher, tos quans que hem te preguam / que layses anar Baraban, / he pendam aquest reneguat / que ta lonc tems nos ha torbat» (vv. 1337-1340).

PEP VILA
Institut de Llengua i Cultura Catalanes,
Universitat de Girona

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- BOHIGAS 1982: Pere Bohigas, «Notes sobre l'antic teatre català», a *Aportació a l'estudi de la literatura catalana*, Barcelona, PAM, 320-348.
- CHABANEAU 1885: Claude Chabaneau, «Le rôle de Sainte Marie Madeleine dans le mystère provençal de la Passion», *RLaR*, 28, 5-23 i 53-65.
- CREIXELL 1972: Lluís Creixell, «Esqueix de les nostres primícies teatrals. La tragèdia d'en Miquel Aujaleu», *Sant Joan i Barres*, 48, 18-25.
- DURAN & DURAN 1984: Agustí Duran i Sanpere i Eulàlia Duran, *La Passió de Cervera. Misteri del segle XVI*, Barcelona, Curial.
- FRANCK 1951: István Franck, «Les *Varia codicum fragmenta* des Archives capitulaires de la Cathédrale de Barcelone», *Scrinium*, 1, 13-18.
- FRANK 1970: *La passion du Palatinus. Mystère du XIVe siècle*, ed. Grace Frank, París, Champion.
- GARCÍA 1984: Carmen García Santosjuanes, «El teatro religioso de Joan Timonedà», a *Teatros y prácticas escénicas. I. El quinientos valenciano*, València, IAM, 140.
- HENRARD 1998: Nadine Henrard, *Le Théâtre religieux médiéval en langue d'oc*, Ginebra, Droz.
- IZQUIERDO 1993: Josep Izquierdo, «Un nou testimoni de les *Llegendes Rimades*: Les trenta monedes i el trobament de la creu», a *Actes 9 AILLC*, 1, 76-79.
- JEANROY & TEULIÉ 1893: *Mystères Provençaux du quinzième siècle*, ed. Alfred Jeanroy i H. Teulié, Tolosa, Bibliothèque Méridionale.
- JULIÀ 1929: Eduardo Julià Martínez, «La Passió de Christo Nostre Senyor», a *Poetas dramáticos castellanos. Tomo Segundo*, Madrid, Tipografía de la «Revista de Archivos», 1929, Apèndix, 677 i ss.

30. Estrofa amb rimes irregulars; en el text occità són una mica més perfectes.

- LE MERRER 1976: Madeleine Le Merrer, «D'une source narrative occitane de la Passion Provençale et des mystères rouergats: l'Évangile de Gamaliel», a *La Vie théâtrale dans les provinces du Midi*, Tübingen-París, Giraud, 45-50.
- LLABRÉS 1887-88: Gabriel Llabrés, *BSAL*, 2, 53-55.
- MACDONALD 1999: Aileen Ann MacDonald, *Passion occitane-catalane*, Ginebra, Droz.
- MASSIP 1987a: Francesc Massip, «Les primeres dramatitzacions de la Passió en llengua catalana», *D'Art*, 13, 253-268.
- MASSIP 1987b: Francesc Massip, «El Rosselló: punt de confluència de les cultures catalana i occitana en l'escenificació de la Passió», a *Actes du Colloque International Josep Sebastià Pons*, ed. Christian Camps i Jean-Marie Petit, Montpellier, Centre d'Études Occitanes, 127-136.
- MASSIP 1993: Francesc Massip, «La dramatisation de la Passion dans les pays de langue catalane et le dessin scénique de la cathédrale de Majorque», *Fifteenth Century Studies*, 20, 201-238.
- MIRÓ 1996: Ramon Miró, *Teatre medieval i modern*, Lleida, Universitat-IEI-Ajuntament de Lleida.
- PONS 1929: Josep Sebastià Pons, *La littérature catalane en Roussillon au XVIIe et au XVIIIe siècles*. Tèsi complementària: *La Littérature Catalane en Roussillon (1600-1800)*. Bibliographie, Tolosa-París.
- PONS 1935: Josep Sebastià Pons, «Note sur la *Passion Provençale* du manuscrit Didot et la *Passion Catalane*», *BH*, 37, 390-392.
- QUADRADO 1886: José María Quadrado, «Un misterio catalán del siglo XIV», *Museo Balear de historia y literatura, ciencias y artes*, època 2, tom 3, 318/1886.
- ROMEU 1994: Josep Romeu, *Teatre català antic*, Barcelona, Curial, vol. 1.
- ROUANET 1901: Léo Rouanet, *Colección de Autos, Farsas y Coloquios del siglo XVI*, Barcelona-Madrid, Bibliotheca Hispánica, Mâcon, 4 vols.; reimpressió Hildesheim-Nova York, Georg Olms, 1979.
- SHEPARD 1928: William P. Shepard, *La Passion Provençale du manuscrit Didot*, París, Société des Anciens Textes Français.
- TAUSEND 1995: Monika Tausend, *Die altokzitanische Version B der «Legenda Aurea»*, Tübingen, Niemeyer.
- VIDAL 1888: Pierre Vidal, «Note sur l'ancien théâtre catalan, à propos d'un fragment de mystère du XIVe siècle», *RLaR*, 32, 339-348.
- VILA 2001: Pep Vila, *Una passió olotina medieval*, Girona, Diputació.